

ZAZAKÎ DE ÇEKUYÊ DİLETÎ

Reduplications in Zazaki

Buşra GÖKALP¹

XULASA

Çekuyê diletî, çekuyê tekrarbîyayeyî yan zî citeçekuyî (bi tirkî: ikilemeler) dewlemediya dewlemediya ziwanêkî ra yew a. Her ziwan de nê çekuyî cayêko muhim gênê. Mîyanê cumleyan de şuxulnayîşê çekuyanê diletan zaf muhîm o. Coka gereka ma na babete ser o hîna zaf vinderî. Ma na xebata xo de çekuyanê diletan yê zazakî ser o vindertî.

Ma çekuyê diletî goreyê tewirê înan hetê mana û hetê şeklî ra kerdî di qisimî. Nê qisimî xo mîyan de tasnîf kerdî û nimûneyî dayî. Ma nê nimûneyî ca-ca kitabânê klasîkan yê zazakî ra ca-ca zî kitabânê modernan yê zazakî ra ge ge zî fekê şarî ra goşdarî kerdî û yan zî dayî arê. Wextê arêkerdişê çekuyan de ma tena bi fekê yew mintiqa nêmendî, hetanî ke ma eşkayî, her mintiqa ra çekuyî girewtî. Badê behskerdişê teorîya çekuyanê diletan ma edebîyatê klasîk, edebîyatê modern û şarî ra verê ra heta nika nimûneyî dayî. Ma ewnîyayî xebatanê ke ziwananê bînan de virazîyayî ra zî û ma yew şekil da xebata xo. Zazakî de hema zî xebatê in qaydeyî nêvirazîyayê. Ma hêvî kenê ke na xebate qey ziwanê ma bifayde bo.

Kelîmeyê kilîdî: Çekuyê Diletî, Citeçekuyî, Zazakî, Edebîyat, Ziwan

ABSTRACT

Reduplications are demonstrators of the wealth of a language; therefore they have an important place in every language. To use reduplications in sentences has a great importance, so there should be a focus on this problem in every language. Present study is based on the reduplications in Zazaki language.

1 Bingöl Üniversitesi Zaza Dili ve Edebiyatı Öğretim Görevlisi. bgokalp@bingol.edu.tr

In this study, we divided reduplications into two parts as meaning and form. We subcategorised these two parts into sections and we gave examples of reduplications. We collected data from classical literature, modern literature of Zazaki language, and we also got some of data from colloquial language. We benefited as many possible regions as we could do in our data collection process. So far, no similar study to the present study has been conducted. This study aims to fill a gap in this field.

Key words: Reduplications, Zazaki language, literature.

DESTPÊK

Çekuyê diletî ziwana de qey xurtkerdişê hêzê vatişî, zeximkerdişê mana û dewlemendkerdişê îfadeyî, tekrarkerdişê eynî çekuyê û çekuyê ke manayê înan yewbînî ra nêzdî yan tezad ê, yan zî çekuyê ke vengê înan maneno yewbînan, qey înan şuxulnîyenê

Çekuyê diletî, Înglîzkî de “*reduplication dual, hendiadyoin*”, Almankî de “*verdoppelung, zwilligsformen, hendiadyoin*”, Franszkî de “*redoublement, hendiadyoin*” û Kurmanckî de “*cotepeyv, ducarî (dubestî)*” yenê namekerdiş. Pêroyê ziwana de hetê termînolojî ra yew fikro muşterek çin o û îfadeyê diletî cîya-cîya yenê namekerdiş. Mesela, Tirkî de çekuyê diletî zey “*ikileme, tekrarlama, û yineleme*” yenê namekerdiş. No problem Zazakî de zî xo nawneno. Zazakî hetê çekuyanê diletan ra zaf dewlemed a. Na dewlemdiye hem edebîyatê fekkî ra hem edebîyatê nuşteki ra xo nîşan dana. Termê “çekuyanê diletan” lîteraturê Zazakî de hema newe yo. Kitabên gramerî de zî hema derheqê çekuyanê diletan de yew qeraro muşterek tam nêdiyayo. Mesela, kitabê *Rastnuştîşê Kirmanckî* ke hetê Grûba Xebate ya Vateyî ra hedre bîyo de wina nuştayo: “*Mabênê çekuyanê tekrarbîyayeyan û diletan (çutan) de nîşanê tîre (tîre îşareti) ronîyêno.*”² Zazakî de hetê termînolojî ra kêmanî zaf a. Coka nameyê nê hawa çekuyan de zî hema yew termo serdest nêvirazîyayo. Tayê kurmanckî “çekuyanê diletan” ra vanê “cotepeyv”.³ Ma zî eşkenê çekuyanê diletan ra vajin “citeçekuyî” la ma termê “çekuyê diletî” tercîh kerd. Çünke ma ra ver nê hawa çekuyan ra bi no qayde behs bîyo. Mî nuştuxanê ma yê ke rewna ra nusenê ra persa, înan zî termê “çekuyê diletî” pêşnîyaz kerd. Axir wazenî ma vaj “çekuyê diletî” yan ma vaj “citeçekuyî”, hetanî nika nê çekuyan ser o zêde xebate nêbîya. Coka ma înan ser o cigêrayîşêkê lîteratûrî kerd û tarîf û xusûsiyetê çekuyanê diletan ser o vindertî.

2 Grûba Xebate ya Vateyî, *Rastnuştîşê Kirmanckî (Zazakî)*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul, 2012, r. 105.

3 M. Zahir Ertekîn-Zafer Açar, “Di Kurmanckî De Cotepeyv û Cureyên Wan”, Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi, Bingöl, 2015.

Zazakî nuştox Munzur Çem zî kitabê xwe yo *Kirmancca (Zazaca) Grameri* xo de çayê çekuyê diletî dayo. Miyanê babetê *Zerfê* de miyanê *Zerfê demî* ca dayo. Çem kitabê xo de *Zerfê demî* kerdî 3 qisimî e. İnan ra yew zî ”*Zerfê deme tekrarinî* “ nuşt⁴. Hina miyanê babetê bestoxî de çayê bestoxî de ca dayo. Çem, çekuyê diletî miyanê “*Zerfê deme tekrarinî, bestoxê ke tekrar bene ya kî pîya vajînê û hûmarnameyî tekrarkerdeyî*”⁵ nê qisiman de girewtî. Ma vinenî ke Çem çekuya “çekuyê diletî” bi nameye “tekrarin” girewtî. Fahri Pamukçu zî “çekuyê diletî” zi binê nameyê de “Qisekên pêbesteyên pedima vazeyen” miyanê “qisekên pêbestey” girewtî. Pamukçu, *Qisekên pêbesteyên pedima vazeyen* kerdî 4 qisimî.⁶ Seyîd Veroj kitabê xo *Veracêkerdena Gramerê Zazakî û Kurmancî: Dîyalekt, Alfabe û Fonetik, Morfolojî* de çekuyê “diletî” şuxulnayo⁷. Çekuyê diletî babetê zerfî, bestoxî de zî “diletî” vîyart.

Cigerayoxê Alman Fleischer kitabê xo *Wortbuilding der Deutschen Gegen Wortsprache* de ze çekuyê diletî şeke taybetmendiyê zedîyayîşe çekuyanî nawena. Ziwanan de seba viraştîşe çekuyê diletan zaf wext lazim o. Çekuyê diletî bi dem ra vejîyenî meydan. Ma xebatê xo de vinenîmê ke ziwanê kurdî zî hetê çekuyê diletan ra zaf dewlemendî yê.

Çekuyê Diletî

Çekuyê diletî xezna û qewetê zazakî yê. Ma eşkenî pê nê manaya cûmleyan bikî zixm. Miyanê cûmleyan de hem hetê mana ra hem zî hetê şeklî de yew tekiliyê estî. Hema cümle de yew wezîfe înan estî.⁸

Ma seba nînan çend nimûneyî bidî :“*teng û tarî, weş û wuhar, nar û wer, hay-huy, hema-hema, piç-piçê, taket-naket, rey-rey, teq û req, pile-pile, arnag-arnag, fire-fira, sipîloçik-sipîloçik, zit-bilit, kan-kirtik, kir-kewe, huşk-hol, teyr û tur, rep û tep, hêdî-hêdî, giran-giran, lete-lete, ca-ca, tim-tim, hurdî-hurdî, rey-rey, derga-derg, pede-pede, hoz-hoz, lêl-lêl, nas û dost, rim û tîr, vewr-varan, rêç û rahar, tırş-tahl, qal-qır, kar-bar, hol-xirab, pîl û qij, merd û namerd, şew û ruej, giran-giran, lete-lete, vêşan-têşan, nat-dot, viz-viza, teq-teq, bixa-bixa, hîr-hîr, gurr-gurr, çizz-çizz, piş-piş, tay-tay, zim-zim, hurdî-hurdî, melûl-melûl, rez bi rez, xorîn-xorîn, şew-roj, çive-çive, wîçe-wîçe, der-ciran, çel-çuke, qap-qecakî, pert-pertal, dere-derxule, buey-bix, gend û gemal, , feqîr-kesîr, rût û repal, rût û pût, çal-çul, hîrq û tîrq, qulo-*

4 Munzur Çem, *Kirmancca (Zazaca) Gramer*, Deng Yayınları, İstanbul 2013, r. 212.

5 Munzur Çem, E.e. r. 212.

6 Fahri Pamukçu, *Gramerê Zazaki-Zuwanrêznayî, Vejiyayîşe Tiji*, Estemol, 2001, r. 78.

7 Seîd Veroj, *Veracêkerdena Gramerê Zazakî û Kurmancî: Dîyalekt, Alfabe û Fonetik, Morfolojî*, Berdan Matbaası, 2014, r. 255

8 S. Yavuz, B Telli, *İç Anadolu Bölgesi Ağızlarında Geçen İkilemeler Üzerine Bir Değerlendirme*, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2013 6/3.

pulo, tef- tal, sukme-bûkme, zele-mele, ,gira gîr, qal û qîl, zûr û zext, kil-kil, hip hip..." usn.

Çekuyê diletî cûmleyan sadeyî ra xelisnenî û yew manaya dînamîke danê ziwani. Çekuyanê diletan de, di hebî û zîyedi çekuyî yenî yew ca û diletan virazyenî û nê çekuyan ra zî yew manaya newîye vejîyenî meydan. Burak Telli vano ke "Çekuyê diletî yew vateyê rîtmîkî yo"⁹. Ma vinenî ke diletî hemê ziwanan de yew meseleyê muhîm o. Teberê edatan di, ma eşkenî heme çekuyan ra çekuyanê diletan virazî. Benatî çekuyanê diletanê rey rey "û" "bî" rey rey zî "nîşanê tîre (-)" ronîyêno. Ma diletan kerdî 2 qisimî; Hetê mana ra û Hetê şeklî ra. Ê zî xo mîyanê di qisiman ra yenî meydan.

1. Hetê mana ra

Nê xo mîyanê de 7 qisimî ra yenî meydan.

a. Bi tekrarkerdişê eynî çekuyan:

Pê nuştîşê di çekuyan ke eynî yê ra yenî meydan. Nimûneyî; "*hêdî-hêdî, gîran-gîran, lete-lete, ca-ca, tîm-tîm, hurdî-hurdî, rey-rey, zaf-zaf, pede-pede, hewz-hewz, lêl-lêl...*"

"Dara çinêyere **hewz hewz** berma. Kema dirrike boya xo perrna. Awa Hênîyê Cêrî **lêl lêl** herikîya."¹⁰

b. Çekuyê diletî yê ke her di çekuyê înan nîzdmana yê:

Mîyanê cûmleyan de şuxulnayışê di nîzdçekuyan ra yenî meydan. Nê çekuyê diletan hem mana ra hem zî hetê veng ra nawnenî yewbinan ra. Nimûneyî; "*nas û dost, vewr-varan, rêç û rahar, tîrş-tahl, qal-qîr, kar-bar...*"

"Gama ke merdimi kewtî binê reyeyî

Ti ko vînî, çî qas **dost û yar** nêyar beno"¹¹

c. Çekuyê diletî yê ke her di çekuyê înan teзад yê:

Benatê nê di çekuyê diletî de tezatî estî. Nimûneyî "*hol-xirab, pîl û qij, merd û namerd, şew û ruej, nat-dot...*"

"Barcê, keyna **hol-xirab** vajîyena, ma qariş nêbenî. Ma çew kesî rê kefil nêbenî."

9 S.Yavuz-B Telli, E.n.v, r. 379.

10 Roşan Lezgîn, Binê Dara Valêre De, Weşanxaneyê Roşna, Dîyarbekir, 2012, r.13.

11 W. K. Merdimîn, Dîwan: Kirdkî Şîr, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul, 2004, r. 69.

d. Çekuyê diletî yê ke her di çekuyê înan zimayîşê

Nê çekuyê diletî de di hebî çekuyê zimayî ra yenî yew ca. Nê çekuyê diletan ra taynê çekuyê diletan zimeyîş ra taynê zî bedilnayîşê vengan ra yenî meydan. Nimûneyî “*reqî û teqî, viz-viza, teq-teq, bixca-bixca, hîr-hîr, gurr-gurr, çizz-çizz, piş-piş, zim-zim, çive-çive, wîçe-wîçe, xuş xuş, ziq ziq, hîr hîr ...*”

“*Xuşe xuşa Çemê Dereye Mengeli hetanî leyê Kemera Bele jû amêne. Her ca rindek û bêveng bî. Ziqe ziqe heran û hîre hîra estoran na bêvengîya bêqusîre xerepnê.*”¹²

e. Çekuyê diletî yê ke her di çekuyê înan bimana yan zî bêmana yê:

Zafane nê çekuyanê diletan di rey rey çekuyê verîn bimana çekuyê diyîn bêmana yê. Rey rey zî çekuyê verîn benî bêmana. Çekuya bêmana manaya çekuyê diletî zixm kenî. Nimûneyî; “*der-ciran, qap-qecakî, pert-pertal, dere-dexule, buey-bix, gend û gemal, qerî-hewar, feqîr-kesîr, rût û repal, rût û pût kerdiş*”

“*Ewro ma gure xo leza bez qedîna û ma şî bajar. Nêke ma nêresenî minîbusî.*”

f. Çekuyê diletî yê ke her di çekuyê înan bêmana yê;

Nê diletan da mana ya yew çekuyî çînî. La di hebî çekuyî amê se yew ca çekuyî diletî yê ke her di çekuyê înan bêmana virazyenî. Nê çekuyan tena bêmana yê la wurdemin çekuyî pîya şuxulnê se yew mana qezenç kenî. Nimûneyî; “*çal-çul, hay-huy, hîrîq û tîrîq, qulo-pulo, xof û qurf, tef- tal ...*”

“*Çimanê înan ra xof û qurf pirozîyayêne.*”

g. Çekuyê diletî yê ke bi vengê ke bedilyayî ra virazyenê ;

Nê diletî di, esl vengê diyîn tekrare vengê yewîn ê. Labelê çekuyî yewin vajiyayîşê diyîn de bedilyenî. Nimûneyî ; “*sukme-bûkme, zele-mele, kêran-meran, reng-meng, qatix-matix, çî-mî, kinc-minc, lex-mex, çîlpî-milpî, nun-mun...*”

“*Gulal xatun, ita kêye di vindir, ez şîna bine çî mi ûna, ma pê vêve kenî.*”

2.Hetê şeklî ra çekuyê diletî

Nê zî xo mîyanê de 6 qisimî ra yenî meydan.

a.Nameyan de Diletî:

12 Alî Beytaş, Sole Sûrî, Weşanxaneyê Roşna, Dîyarbekir, 2014, r. 59.

Mîyanê cûmleyan de ze name şuxulyenî. Nimûneyî ; ” *qijî-wijî, teyr û tür, Eyšê mêyşe, ser û çim, qal-qire, ca-ca, tafir-dumin ...*”

“ *Ma amey leweyê yew qotî resayî. Dar û dîng ra vêş çîyek nêasaynî. Roj zî êdî şîynî awon.*”¹³

b.Halê Nameyan de Diletî:

Çekuyê diletî halê nameyan de diletî zafane eynî yê. Labela benatê nê çekuyê veya peyniyê nîna ra halê nameyan yenî. Nimûneyî; “*dew ra dew, keyê ra keyê, rez bi rez, fek ra fek...*”

“*Xebere amebî; Lajanê Hecî Celîlî ra yewî Almanya de qeza vîyarnayo, şîyo rehmet. Ino piç-wiç vay dîyabî; goş ra goş fek ra fek sey yew qelaya qîrine niştîbî gîlanê gandara Hecî Celîlî ra.*”¹⁴

c.Sifatan de Diletî:

Bitaybetî sifate senîniye û sifate hûmaran de şuxulnayîşî estî. Nimûneyî; “*giran-giran, da-des, lete-lete, qurre-qurre, derga-derg, yew bi yew, didi-didi vêşan-têşan, pîl û qij ...*”

“*Ap Sil zaf merdimêde rind o. Pîl û qijî ci ra zaf hes kenê*”¹⁵.

d.Zerfê de Diletî:

Nê bêj zerfî, bi tekrarkerdena eynî kelima ya manaya karî şidênenê.¹⁶ Nimûneyî ; “*hurdi-hurdi, melûl-melûl, rez bi rez, xorîn-xorîn, , şew-roj...*”

“*Îta di uja di semed mi ra zaf qise kerdên.*”

“*Bela yîn da des tenî bo la ez tena bi. Mi yîn ra va kî “Eg şîma canmerd se yew bi yew biyerîn”*”

e.Karan de Diletî:

Wext ke ronîyayîşe karan de çekuyê diletî de, karan antê, kare zerf fîl û sifate karî ra virazyenî.Nimûneyî; “*şîna yena, heredayîş meredayîş,..*”

“*Vengê aye bedilîyayo, sey zerenca marî wîrwîrnena.*”¹⁷

f.Nîdayan (bi tirkî: ünlem) de Diletî:

13 Jêhatî Zengelan, Zifqêra Berî, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul, 2009, r. 10.

14 Umer Farûq Ersoz, Berenge, Weşanxaneyê Roşna, Dîyarbekir 2013, r.7.

15 Nadîre Guntaş Aldatmaz, Pîye Mî Kemane Cinitêne, Weşanxaneyê Roşna, Dîyarbekir, 2013, r. 17.

16 Seîd Veroj, Veracêkerdena Gramerê Zazakî û Kurmancî: Dîyalekt, Alfabe û Fonetîk, Morfolojî, Weşanên AVA Dîyarbekir 2014, r.255.

17 Roşan Lezgîn, Binê Dara Valêre De, Weşanxaneyê Roşna, Dîyarbekir,2012, r. 7.

Nîdayan, xissiyatê merdiman pe ters, dejî, hers pe vejîyenî î meydan. Ma semed hissânê xo hendenê zîyed kerdîş ra şuxulnenî. Nimûneyî : “ *Dirrik dirrik, Çixê çixê, Cû cû, Qut qut, Alla alla, Wax wax...*”

Edebîyatê Zazakî de Çekuyê Diletîyan ra Nimûmeyî

Ma çekuyê diletî hem nimûneyî ca-ca kitabê klasîkan yê zazakî ra ca-ca zî kitabê modernan ra dayî arî. Tewr verînê eserê Zazakî de ma zanê kî hetê Ehmedê Xasî ra nusyay yo. Eserê Xasî de zaf cayan de çekuyê diletî viyarenî. Nimûneyî;

“Wazenê ma lutfê to hergo hewe,
Tim bi zarîyy û fixan **roc û şewe**.
Ez qesem daîm bi zatê to kena,
Hem bi **yew-yew** ez sifâtê to kena.”
“Çunkî qey hubbê hebîbê basefa,
Ê yene pêrser, kene **zewq û sefa**.”¹⁸

Ma vînenîme ke Mewlîdê Xasî hetê çekuyê diletî ra zaf dewlemedî yê. Reyna Usman Efendîyo Babij zî Mewlîde xo de çekuyê diletan şuxulanayo. Çend nimûnê:

“Çaxo Cebraîlî di kerdin kelim
Ame **refref** Ehmedî rê da selam.”¹⁹
“Beado teyran ame dest eşt paştîya min
Va vileyna **paşt û aşt û naştê** min.”²⁰
“Şî bî cennet Cebraîlî dî ki wica
Xeylên ustori çerenê **ca bi ca**.”²¹

Reyna Mela Mehemed Muradan zî eserê xo “Mewlîdê Zazakî” de çekuyê diletî şuxulnayo. Çend nimunê:

“Nûrî yi ra fayda vînen **dar û ber**
Hem nebat û gul û reyhûn mu’teber.”
“Çigas fêkî esta sebze û nebat,
Pê nûrî Ehmed rasena **qat bi qat**.
Xulasa, xaliq o xelq kerd **pîl û pîl**,

18 Ehmedê Xasî, *Mewlîdê Kirdî*, Nûbihar, 2013, r. 12.

19 Osman Esad Efendî Muftiyê Suregê, *Mewlîdo Dimilî (Zazakî)*, Enstîtuya Kurdî ya Amedê, 2007, r. 78.

20 Osman Esad Efendî, E.n.v., r. 12.

21 Osman Esad Efendî, E.n.v., r. 66.

*O hebîb û dilber û şîrin xelîl.*²²

Edebîyatê klasîkan ra reyna nuştoxê Mela Kamilê Puexî eserê xo” Mewlidî Nebî “ de zaf caye dayî diletan ra. Nimûneyî:

“Her teref tarî, cehalet hakim bi

Zulm û heqaret **qetl û qîtal** zaf bi”.

“Ey ti Sîanyê hebîbî **îns û cîn**(can)!

Qey xatîr tu vîrazya **erd û ezman.**²³

Reyna Diwana W.K. Merdimîn zî kitabê xo de zaf çekuyê diletî şuxulnayo. Çend nimûneyî:

“Nê dadî ra şal nê pî ra **milk û mal** mend

Peynî d’ nê **rut û repal** nê pîr û kal mend.”²⁴

“Bele hem insan viraşteye Homay o

La, çi ra barê ma ‘r **gend û gemar** maneno?”²⁵

Reyna, Mela Mehemed Elî Hûnî kitabê xo “Kirdkî Mewlid: Yûsûf û Zelîxa & Qasîdeyê Kerbelâ” de zî çekuyê diletan şuxulna yo. Çend nimûneyî:

“Şewa disemî bî tarî, sehabû kerd **zarî zarî**

Yîn va: “Ma mendî bêwarî!”dinya ra şî Peyxembêr ma.”²⁶

“Bawko! Quçey ma zî ricya **daga dagey** birey qic ya.

Malî dizdey tede vicya”Hey veyn Yûsufî Ken’anî.”²⁷

Paştê Edebîyatê Modernê Zazakî ra yewîn zî Malmisanij o.Tewr verînê kitabê şîrê Zazakî ra “Heraklitos” ra zî çekuyê diletan ra yew nimûnê:

“**Fîq-fîqa** keynekanê ciwanan

zaf weş bi mi şona.

La ez hewnêna ki

Tay çîyan ra bêxeberey ra yeno no huwe

hetî ra

zerra mi serd bena tira.”²⁸

22 Kadri Yıldırım-İbrahim Bingöl-Roşan Lezgin, *Edebîyatê Kirmanckî ra Nimûneyî (Zazaca Edebîyatından Örnekler)*, Mardin Artuklu Üniversitesi Türkiye’de Yaşayan Diller Enstitüsü Yayınları, Mardin, 2012, r. 310-311.

23 Yıldırım û aybîn, E.e. , r. 305.

24 W. K. Merdimîn, *Dîwan Kirdkî (Zazakî) Şîr*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul, 2004, r.81.

25 W. K. Merdimîn, E.e. r. 79.

26 Mela Mehemed Elî Hunî, *Kirdkî (Zazakî) Mewlid Yûsûf û Zelîxa & Qasîdeyê Kerbelâ*, , Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul, 2004, r. 51.

27 Mela Mehemed Elî Hunî, E.e. r. 66.

28 Malmisanij, *Herakleitos*, JN Weşanên Jîna Nû, Sweden, 1988, r. 29.

Arêkerdox Lajê Sey Usênê Bîrmû Bava Nêzdî ra zî yew Duayêda cem û sem a ra zî yew nimûne:

“Rast û çep ra silam da

Nat û dot ra silam da

Veng da bî top **der û cîra**

Amay ceme heqî qîre da

Niyaz û qîrvan kerd vila çile mominî nay pira

Hewz û keskû zereq da

Zerqê xo est cirmo cîya zerqê xo kewt zerre ma

Hay hay, hay hay!²⁹

Dîwanê M. Mehdi Özsoy ra şîrê “Mem û Zin” ra zî çend nimûneyî:

“Qûmê yê m”îr sê lêya qebaxi

Qay yê ûncenû end **of û axi.**³⁰

“Nîşka pay vindir bar zaf girûn ib

Dêrd bîb **rim û tîr**, Mem zêrrbirîn ib.³¹

Mîyanê deyîrî, vistanikan, çibenokî, mertal, idyomî û vateyê verînan zî hetê çekuyê diletî ra zaf dewlemeđî yê. Malmîsanij kitabê “Edebîyatê Kirmanckî Ra Nimûneyî” da deyîrî “Gidîyan” û “Zerence” arêkerdo. Ma zî nê deyîran ra çekuyê diletî vîjnayî. Çend nimûnê:

Gidîyan:

“Feqet çew **derd û kul** û meqsedê mi nêzano.

Derd û kulê mi lacê fata heydercan o.”

“Eno **dar û ber** qaydê mi feqîri ri kelemiyaynî.

Day wesar qedyawo, aminan o,

“Ez nêzano ez sera şono,

Ez kewta **kerran û leman** mîyano.

Ez şîya lewey Kowle Kalmusano.³²

Zerenci:

“Erê wilay **çem û çaxil** lop ê şonena,

Erê wilay sey xeley şilêlî têşiyena.³³

29 Kadri û aybîn, r. 324

30 M. Mehdi Özsoy, *Dîwan*, Weşannaeyê Roşna, Diyarbakir, 2014, r. 33.

31 M. Mehdi Özsoy, *E.e.*, r. 37.

32 Kadri û aybîn, r.152-153.

33 E.e., r. 154-155.

“Wilay mala **yo yaz û yabonî** ellay a lo wir dî bimirî!

Reyna Vateyê verînan û Îdyoman ra zî ma eşkenî nimûneyî bidî:

“**Çir be çir** elbe beno pir.”

“**Baz bazî** de **embaz embazî** de meşîna gerrine kavirê qerqaşîde.”³⁴

Reyna mîyanê Çibenokî de zî çekuyê diletî estî. Nimûneyî:

“**Tap tapik** herd qulirçik”

“Tîya ra rezû, **xir xirey** gozû”

“Dêzê mina **xim ximî** pîrr nûn û genimi”³⁵

Reyna deyîre kê hetê Sêyidxan Kurûj ra kovara vate de çap bîyo, ma nê deyîran ra dèyîra “Hêywax mi rî hêywax mi rî” ra çekuya diletî nimûnê dayî.

“Lê lê naver lê yî wiver lê (fidan) yî

Sarê xwi bûr xerîbîyê

Zerrê mi û tu bîya **qul û qul** û pencirêyî

Hêywax mi rî hêywax mi rî

qeder çîno ez se kirî.”³⁶

Netîce

Şuxulnayîşê diletî, ziwanan de wahîre yew vateyê berzîn o. Çiqas formê her ziwani bibedîlyo se de her ziwanan yew çayê mûhîm girewtî. Formê nê diletan her ziwani de cîya cîya şekîl genî. Na xebatê ma de ma vînenî kî çekuyê diletî manaya cûmleyanî kenî zixm. Çekuyê diletî kam yew ziwani de bişuxuliyayî bitaybetî goreyê ê ziwane şekl genî. Ma xebatê xo de hem hetê mana ra hem zî hetê şeklî ra çekuyî wekenî kerd. Mîyanê nê wekenîyan de şekle tewrî estî. Nînan ra cîya hema şeklê diletan zî estî. Ma dî kî zazakî de zaf çekuyê diletan estî. La ma vînenî ke mîyanê şarî de şuxulnayîşî çekuyê diletî hendenê zaf î. Nê hem eseranê klasîkan de hem zî modernan de hendenê zaf î. Hetê mana ra bitaybetî çekuyê diletî yê ke her de çekuyê înan zimayîş yan de zaf çekuya diletî estî. Gore tespîtan ma ra şuxulanîşê diletan ra ma vînenî kî tewr zafî şuxulnayîşî Zerfê diletan de zafî. Umumî beynateyê çekuyanê diletan de tim tim yew elaqa esta. Na elaqa rey rey hete vengî ra rey rey hetê manayî ra rey rey zî hetê şeklî ra bena.

Peynî de diletî hema zafî la ma tayê nînan girewtî. Beno kî hem varyasone û humarê nê diletan bikî zafî. Ma eşkenî ke nê diletî bikî zaf, binan de hema beno zaf. Armance ma no ke tîya de dewlemendîye Zazakî bimojnî.

34 Lezgin, *Ferhengê Îdyomanê Kurdkî*, r. 22.

35 Yildirim û aybîn, r. 186-187.

36 Sêyidxan Kurûj, *Çênd Derî*, Vate Kovara Kulturî Hûmar: 1, Hamnan, 1997, r. 55.

ÇİMEYÎ

- Aldatmaz, N. G., *Piyê Mi Kemane Cinitêne*, Weşanxaneyê Roşna, Dîyarbekir, 2013.
- Beytaş, A., *Solê Sûrî*, Weşanxaneyê Roşna, Dîyarbekir, 2014.
- Babij, Osman Esad Efendî Muftiyê Suregê, *Mewlido Dimilî (Zazakî)*, Enstîtuya Kurdî ya Amedê, 2007.
- Çem, M., *Kirmanca (Zazaca) Gramer*, Deng Yayınları, İstanbul, 2013.
- Ersoz, U. F., *Berenge*, Weşanxaneyê Roşna, Dîyarbekir, 2013.
- Ertekîn, M. Zahir-Açar Zafer, “Di Kurmancî De Cotepeyv û Cureyên Wan”, *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*, Bingöl, 2015.
- Grûba Xebate ya Vateyî, *Rastnuştîşê Kirmanckî (Zazakî)*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul, 2012.
- Hatiboğlu, V., *Türk Dilinde İkileme*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1981.
- Hunî, Mela Mehemed Elî, *Kirdkî (Zazakî) Mewlid Yûsûf û Zelîxa & Qasîdeyê Kerbela*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul, 2004.
- Kurûj, S. *Çênd Derî*, Vate Kovara Kulturî Hûmar: 1, Hamnan, 1997.
- Lezgin, R., *Binê Dara Valêre de*, Weşanxaneyê Roşna, Dîyarbekir, 2012.
- _____, *Ferhengê İdyomanê Kurdkî*, Weşanxaneyê Vateyî, 2005.
- Malmisanij, *Herakleitos*, JN Weşanên Jîna Nû, Sweden, 1988.
- _____, W. K., *Dîwan; Kirdkî Şîr*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul, 2004.
- Özsoy, M. Mehdi, *Dîwan*, Weşanxaneyê Roşna, Dîyarbekir, 2014
- Pamukçu Fahri, *Gıramerê Zazaki-Zuwanrêznayi*, Vejiyîşê Tiji, Estemol, 2001
- Veroj, S., *Veracêkerdena Gramerê Zazakî û Kurmancî: Dîyalekt, Alfabe û Fonetik, Morfolojî*, Weşanên AVA, Dîyarbekir, 2014.
- S. Yavuz-B. Telli, *İç Anadolu Bölgesi Ağızlarında Geçen İkilemeler Üzerine Bir Değerlendirme*, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2013.
- Yıldırım, K.-Bingöl, İ-Lezgin, Roşan; *Edebîyatê Kirmanckî ra Nimûneyî (Zazaca Edebîyatından Örnekler)*, Mardin Artuklu Üniversitesi Türkiye’de Yaşayan Diller Enstitüsü Yayınları, Mardin, 2012.
- Xasî, Ehmedê *Mewlidê Kirdî*, Amadekar û Tadayîş: Roşan Lezgin, Nûbihar, 2013.
- Zengelan, J., *Zifqêra Berî*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul, 2009.